

TÜRKİYE'NİN NÜFUS GELİŞİMİNDE BÖLGESEL FARKLILIKLAR

Regional Differences of Population Development in Turkey

Salih Şahin

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı 06500 Beşevler/ANKARA
ssahin@gazi.edu.tr

Özet:Dünyanın her yanında olduğu gibi Türkiye’de de nüfus, geçmişten günümüze artış göstermiştir. Nüfus gelişiminde doğumlar, ölümler ve göçler etkili olur. Ülkemizin bazı bölgelerinde doğurganlık, bazılarında ise göçler nüfus artışında daha çok etkili olmaktadır. Böylece ülkemizin nüfus artış hızında, hem yıllara göre hem de bölgelere göre önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır.Ülkelerin kalkınması ve gelişmesinde nüfus önemli bir unsurdur. Bir yandan gelişme ve kalkınma için belirli bir oranda nüfusun artması istenirken, diğer yandan aşırı artan nüfusun yarattığı sorunlara çözümler aranmaktadır. Ülkemizde de nüfusun bölgeler arasındaki farklı gelişim ve görünümü, ekonomik ve sosyal açıdan bazı sorunları beraberinde getirmektedir.Bu çalışmada, Türkiye’de, Cumhuriyetin ilanından bugüne nüfusun nerelerde, hangi nedenlerle, nasıl, bir gelişim seyri gösterdiği ele alındıktan sonra, nüfusun gelecekte ülkemizin ekonomik kalkınma ve gelişimine etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler:Nüfus,Türkiye, Nüfus gelişimi, Bölgesel farklılıklar, Ekonomik kalkınma.

Abstract: As in any other country, the population of Turkey has been increasing steadily (from past to now). The development of population is affected by migrations, birth and death rates. Although the birth rate is the main determiner of population growth in some regions of Turkey, in some others, it comes about as a result of migrations. Therefore, the development of population in Turkey has a non-linear characteristic through time and regions.Population is an important factor in the development process of countries. While a certain population growth is requested for the development of a country, problems arising from overpopulation are needed to be resolved. In this respect, having differing population structures and developments through her regions, Turkey faces some economic and social problems.In this study, the process of development of population in Turkey is discussed in relation to causes of population shifts and regions from the foundation of Turkish Republic to present. Then, possible effects of population in the development process of Turkey in future will be addressed.

Keywords: Population, Turkey, Development of population, Regional differences, Economic development.

1. Giriş

Nüfus özellikleri dikkate alınmadan yapılacak bir planlamanın başarılı olması beklenemez. Planlama yapılmadan da bir ülkenin kalkınması ve amaçlanan gelişmeyi gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu nedenle çağlardır hem yöneticiler hem de bilim adamları nüfus konusu üzerinde önemle durmuşlardır. Ancak nüfus politikası geliştirmek ve uygulamak kolay değildir. Nüfusun her türlü özelliği gereği değişkenlerini kontrol etmek zordur. Zira fazla müdahale edildiğinde nüfus artmayabilir hiç müdahale edilmezse de aşırı artış olabilir. Bu iki durum da ülkelerin arzu etmedikleri durumlardır. Şüphesiz nüfus politikası sadece müdahaleden ibaret değildir. Farklı özelliklerdeki insanların istekleri beklentileri ve ihtiyaçlarının farklılığı söz konusudur. Bütün bu nedenlerle nüfus politikalarının çok dikkatli hazırlanması ve uygulanması gereklidir.

Nüfusun çeşitli özellikleri ele alınarak incelenmesi yapılabilir. Yaş, cinsiyet, çalışma durumu, eğitim özellikleri yoğunluğu, bunlardan sadece bazılarıdır. Nüfus ile ilgilenenlerin en çok üzerinde durdukları konulardan birisi ise zaman içindeki gelişim seyri ve bu gelişimin zaman içindeki değişimi ile nüfus değişiminde etkili olan faktörlerdir. Çünkü nüfus gelişimi bölgelere göre farklı gelişim seyri gösterir ve gelişimde etkili olan faktörler de genellikle farklıdır. Belirtilenlerden hareketle nüfusun planlama yaparken nasıl ele alınacağı ve gelecekte nüfusun nasıl bir hal alacağıyla ilgili öngörülerde bulunmak da önemli diğer hususlardır. Çünkü ancak bu sayede geçmişten bugüne nüfusun gelişimini irdeleyerek mevcut durumun tespiti ve geleceğe yönelik planlamalar yapmak mümkün olabilir.

Türkiye nüfusuyla ilgili olarak yapılan araştırmaların (Özgür, 1998; Kasarcı, 1996; Sandal ve diğerleri 2003; Yüceşahin, 1996) sonuçlarına göre ülkemiz nüfusunun dinamik bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu dinamik yapının oluşmasında nüfus gelişimi ve değişimini belirleyen temel faktörler olan doğumlar, ölümler ve göçlerin hem yıllara göre hem de illere göre farklı özellik göstermesi önemli rol oynamıştır.

Bu çalışmanın temel amacı öncelikle Türkiye’de 1927’den bu yana yapılan nüfus sayımlarının sonuçlarına göre nüfus gelişiminde ne gibi bölgesel farklılıkların olduğu ortaya koymaktır. Özellikle çalışmada özellikle 1990-2000 arasındaki nüfus artış hızlarına göre Türkiye’nin nüfus gelişimindeki bölgesel farklılıkların ortaya çıkardığı nüfus gelişim bölgeleriyle ilgili çıkarımlarda bulunmak da diğer bir amaçtır.

2.Bölge, Coğrafi Bölge ve Nüfus Gelişim Bölgeleri

Ülkemizde son yıllarda en çok tartışılan konulardan biri de bölge kavramı üzerinedir. 1941 yılında toplanarak ülkemizin 7 coğrafi bölge ve 21 coğrafi bölüme ayrılmasının ardından, yıllarca birçok bilim adamı ve kurum tarafından bölge sınıflandırması olarak kullanılmıştır. Ancak önceden beri birçok kurum veya kuruluş kendi amaçlarına göre bölge sınıflandırması yaparak bölgeler belirlemiştir. Devlet Su İşleri Bölgeleri, Karayolları ve Meteoroloji Bölgeleri bunlardan sadece bazılarıdır.

Ancak son yıllarda ülkemizde yapılan coğrafi bölgelerin sınırlarının idari sınırlar ile çakışmaması, bazı bölgelerin sınırlarının tartışılması ve coğrafi bölge ayrımının siyasi nedenlere dayandığını ileri sürmeleri gibi nedenlerle coğrafi bölge kavramının işlevselliğini yitirerek tartışılmasına neden olmuştur (Özçağlar, 2003). Diğer yandan dünyada bu tip bir bölge ayrımının örneğinin bulunmaması yanında; bölgesel planlamaların hazırlanmasında coğrafi bölgelerin kullanılmadığı da bir gerçektir. Başka bir deyişle bölge planlamasında aktif olarak kullanılmak üzere bölge tasnifi yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece coğrafi bölge kavramı yerine bölge kavramının kullanılmasının gereğini ortaya koymuştur. Bütün bunların yanı sıra AB üyeliği uyum sürecinde ülkeler bir bölge ayrımına tabi tutulmuş ve günümüzde hem üye ülkeler hem de aday ülkeler istatistik verilerini bu tasnife göre yayınlamaktadır.

Şüphesiz bölge ayrımı yaparak mekanı belirli bölümlere ayırarak araştırma yapmak önemli bir coğrafi husustur. Başka bir deyişle bölge sınıflandırması coğrafya içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak bölge denildiğinde coğrafi bölge değil belirlenen amaca göre mekana ait bir özelliğin sınıflandırılması anlaşılmalıdır. Belirtilenlerden hareketle tarım bölgesi, sanayi bölgesi iklim bölgesi gibi bölgeler ayırt edilebileceği gibi bu çalışmaya konu olan nüfus artış hızları dikkate alınarak da farklı özellikleriyle birbirinden ayrılan nüfus gelişim bölgeleri ayırt edilebilir. Bu çalışmada öncelikle nüfusun zaman içindeki gelişiminin gösterdiği farklılıklar kısaca belirtildikten sonra, özellikle illerin 1990 -2000 yılları arasındaki nüfus artış hızlarına göre ortaya çıkan bölgesel farklılıklar üzerinde durulacaktır.

3.Türkiye Nüfusunun Gelişimi

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından beri 14 Genel Nüfus Sayımı yapılmıştır. Bunların sonuçları değerlendirildiğinde Türkiye’de nüfusun sürekli olarak artış gösterdiği anlaşılır. Ancak sayım dönemlerine göre artış aynı şekilde olmamıştır. Nüfus artışı bazı dönemlerde daha fazla bazı dönemlerde ise daha az olmuştur. Ayrıca her dönemdeki artış hızı illere göre de farklılık göstermiştir.

Sayım sonuçları dikkate alındığında Türkiye’de 1927’den itibaren nüfusun sürekli artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Türkiye’de nüfus artışına sebep olan etkenler şunlardır:

Doğum oranlarının fazlalığı

Ölüm oranlarının özellikle bebek ölüm oranlarının azalması

Sağlık ve beslenme koşullarının giderek daha iyileşmesi

Dış ülkelerden ülkemize yapılan göçler

Genç nüfus miktarının fazla olması

Türkiye nüfusunun yıllara göre sürekli artış göstermesine karşın son yıllarda artış hızı giderek azalmaktadır. Nüfus artış hızının geçmiş yıllara oranla düşüş göstermesinde genel olarak,

Aile plânlaması çalışmaları,
Eğitim seviyesinin yükselmesi,
İnsanların giderek daha bilinçli hale gelmesi,
Şehirleşme ve diğer nedenlerle kadının aile içindeki rolünün değişmesi,
Aile içinde çocuğun rolündeki değişikliklerin etkileri olmaktadır.

Çizelge 1. Türkiye’de Sayım Dönemlerine Göre Nüfus Artış Hızı

Dönem	Nüfus Artış Hızı (%)
-	-
1927-1935	21,1
1935-1940	19,6
1940-1945	10,6
1945-1950	21,7
1950-1955	27,8
1955-1960	28,5
1960-1965	24,6
1965-1970	25,2
1970-1975	25,0
1975-1980	20,7
1980-1985	24,9
1985-1990	21,7
1990-1997	15,1
1997-2000	18,2

Türkiye’nin nüfus gelişimi farklı dönemlere ayrılarak incelenebilir. Hatta hemen her sayım arası bir dönem olarak kabul edilebileceği gibi başlıca dönemler de ayrılabilir. Cumhuriyetin ilânından sonra yapılan ilk nüfus sayımında ülke sınırları içinde 13,6 milyon kişi bulunmaktaydı. 2000 yılı verileri dikkate alındığında ülke nüfusu, 1927’deki bu sayıma göre 4,6 kat artış göstermiştir. Öyle ki, Türkiye nüfusuna, her geçen yıl ortalama olarak bir milyondan fazla nüfus eklenmiştir. Sadece 1940-1945 döneminde bu değer bir milyonun altında olup 969 224’dür. Buna karşın 1980-1985 döneminde 5 927 501 kişiyle dönemler itibariyle en fazla nüfusun eklendiği dönemdir. Türkiye’de ortalama nüfus artış hızı genel olarak yaklaşık %20’ler seviyesinde olmuştur. Ancak 1940-1945 arası dönem bunun dışındadır. Bu dönemde nüfus artış hızının düşmesinin temel nedeni, ülkemizin II . Dünya savaşına girmemiş olmasına karşın, belli sayıda insanın silah altına alınmış olmasıdır. Söz konusu dönemde evlilikler azalmış ve dolayısıyla doğum oranları da düşmüştür. Nüfus artışının bu dönemde az olmasının başka bir nedeni de ana baba olacak çağdaki kişilerin sayısının az olmasıdır. Çünkü bu dönemde ana baba çağında olacak kişiler genel olarak 1915-1920 yılları arasında doğanlardan oluşacaktı. Oysa bu yıllar Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı yılları olduğundan söz konusu yıllarda evlenmeler ve dolayısıyla doğumların sayısı oldukça düşüktür.

Özgür (1998) tarafından birinci devre olarak adlandırılan ve 1960’a kadar olan dönemde nüfus artışının ülke genelindeki dağılışı incelendiğinde oldukça farklı sonuçlara ulaşılır (Özgür, 1998). Bu dönemde bazı sayım dönemlerinde farklılıklar olmakla birlikte nüfus artış hızı ortalama %22 civarında olmuştur. Bu dönemde 30 ilin nüfus artış hızları bu değerden fazla olmuştur. İllerin nüfus artış hızlarının genel çoğunlukla %15 ile 35 arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre nüfusu %15 ile 25 arasında artış hızına sahip iller kendi içinde bir bölge oluşturmaktadır. Burası genel hatlarıyla ülkemizin orta ve batı kısmı ile güneyde Akdeniz kıyısında yer alan illerden oluşmaktadır. Nüfus artış hızlarının %25 ile 35 arasında olduğu iller ise başka bir bölge oluşturmaktadır ki, burası ülkemizin doğu kesiminde genel olarak Van gölü çevresinde yer alan illerden oluşur.

Sayım dönemleri itibariyle en fazla artış, 1955-1960 arasındaki döneme rastlar. Bu dönemde nüfus artış hızı %28,5’dir. Söz konusu dönemde nüfus artış hızının fazla olmasının çeşitli nedenleri vardır. Ülkemizde özellikle 1950’li yıllardan itibaren, bütün dünyada olduğu gibi sağlık koşullarında gelişmeler sağlanmış, bunun sonucunda ölüm oranlarında azalmalar olmuştur. Diğer yandan ülkemiz, her ne kadar II. Dünya Savaşı’na

doğrudan girmemişse bile savaşın olumsuz psikolojik etkisiyle doğum oranları düşmüştür. Ayrıca II. Dünya savaşı yıllarında belli sayıda insan silah altına alınmıştır. Böylece 1955-1960 devresinde savaşın olumsuz psikolojik etkilerinin ortadan kalkmaya başlaması, evliliklerin ve buna bağlı olarak doğum oranlarının artması, ölüm oranlarının ve bebek ölüm oranlarının azalmasının da etkisiyle nüfus artış hızı fazla olmuştur. Bütün bunların yanı sıra bu yıllara kadar arka arkaya gelen savaşlar ve hemen sonrasında ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulların etkilerinin azalmaya başlaması da insanlarda çocuk sahibi olma arzusunu artırmıştır.

Bu dönemde nüfus artış hızlarının dağılışının iller bazındaki durumu incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılır. Söz konusu dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir dışında ülkemizin doğu ve güneydoğu bölümünde yer alan illerde nüfus artışı devam ederken, Karadeniz'e kıyısı olan iller ile ülkemizin orta kesimlerinde yer alan illerde nüfus ya eksilmiş ya da ülke ortalamasının çok altında bir artış göstermiştir (Özgür, 1998).

Türkiye nüfus artış hızı genel olarak 1980'e kadar ‰ 20'nin üzerinde (1940-1945 dönemi hariç) seyretmiştir. Ancak 1980'li yıllardan sonra artış hızında yavaşlama belirgin olarak görülmektedir (Tablo: 1).

Ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren nüfus, dünya ortalama nüfus artış hızından daha fazla bir hızla artmıştır. Bunun başlıca nedenleri; ülkenin yıllarca çektiği sıkıntılardan, özellikle savaş halinin olumsuz etkilerinden, ekonomik olumsuzluklardan yavaş yavaş kurtulmaya başlaması ve sağlık koşullarındaki gelişmelere bağlı olarak ölümlerin azalmasıdır. Ancak bu yıllarda doğum oranları da düşmeye başlamıştır. Doğum oranlarının azalması nüfus artışı ve nüfus artış hızının düşmesine neden olması beklenirken özellikle bebek ölüm oranlarının azalması ve genelde ölüm oranlarının azalmasıyla az doğumlar bir bakıma telafi edilmiş ve nüfus artmaya devam etmiştir.

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir şehirleşme hareketi vardır. Kırsal kesimden şehirlere göç eden insanlarda da aile tipi değişmeye başlamış ve özellikle çok çocuk sahibi olma arzusu yerini sağlıklı ve iyi eğitilmiş çocuk sahibi olma arzusuna bırakmıştır. Şehirleşme ile insanların eğitim seviyesi yükselmiş ve özellikle kadınların daha çok çalışma hayatına katılmalarının da etkisiyle doğum oranları düşmüştür.

1980 ile 1990 arasındaki dönemde nüfus artış hızlarının dağılışının iller bazındaki durumu incelendiğinde ülkemizin doğu kesiminde doğurganlık oranının yüksek olduğu iller çeşitli nedenlerle göçle nüfus da kaybetmelerine rağmen nüfusları artmaya devam etmiştir. Bu durumun nedeni göçlerle ve ölümlerle kaybedilen nüfustan çok daha fazlası doğumlarla kazanılmış olmasıdır.

Ülkemizde giderek eğitim seviyesinin yükselmesi, şehirleşme, kadının iş hayatına daha çok katılmasıyla birlikte evlenme yaşı da geçmişten bugüne yükselmiştir. Böylece doğurganlığın azalmasıyla nüfus artış hızında düşüş görülmüştür (Doğurganlık oranları 1980'de 3,41, 1985'de, 2,59, 1990'da 2,65). Bu durum özellikle 1997 Genel Nüfus Tespiti sonuçlarında net olarak görülmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren nüfus artış hızının azalmasında doğurganlığın azalması ve ölümler kadar olmasa bile, yurt dışına yapılan göçlerin de etkisi bulunmaktadır (Şahin-Karabağ, 2003).

Türkiye nüfusunun 1927-1990 yılları arasındaki nüfus gelişimi değerlendirildiğinde yıllara ve illere göre belirgin farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan iller düzeyinde ele alındığında nüfus gelişimi farklı nedenlere dayanmaktadır. Genel olarak ülkenin batı yarısında yer alan illerde ve güneyde kıyı kesiminde yer alan illerde nüfus artışının temel nedeni göçlerle nüfus kazanımıdır. Genel olarak iç ve özellikle doğu kesiminde yer alan illerde ise nüfus artışının temel nedeni doğumlardır. Öyle ki, doğu ve güneydoğu sınırına yakın bazı iller ülkemizin hem en çok göç veren iller sıralamasında hem de en çok nüfus artışına sahip iller arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bunun anlamı Şanlıurfa, Diyarbakır Mardin gibi illerde doğurganlık oranı o kadar yüksektir ki verdiği göçten çok daha fazlasıyla nüfus artışına sahiptir.

Türkiye'nin nüfus gelişiminde özellikle 1990'lardan itibaren yeni bir döneme girilmiştir. Özellikle 1980'den sonraki yıllarda nüfus artış hızındaki yavaşlama bu dönemin en tipik özelliğidir. Bu durumun temel nedeni doğum oranlarındaki düşüştür. Türkiye'de 1990 ile 2000 yılları arasındaki nüfus artış hızı ortalama ‰ 18,3 olmuştur. 1945'ten

yılından sonra ilk kez nüfus artış hızı binde 20'nin altına düşmüştür. Ülke genelinde bazı illerimizde yüksek nüfus artış hızı oranları devam ederken 1970'li yıllardan itibaren başlayan bazı illerdeki nüfus artış hızındaki düşüş daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki, söz konusu yıllar arasında bazı illerimizin nüfusunda artış bir yana çok önemli düşüşler yaşanmıştır. Nüfus artış hızlarının ülke bazındaki dağılışında dikkati çeken en önemli hususlardan birisi ülkemizin güney orta ve doğu kesimlerinde yer alan illerde nüfus artışının varlığı buna karşın özellikle kuzey ve kuzeydoğu kesimlerde yer alan illerde nüfusun artmadığı hatta bu illerde önemli ölçüde nüfus kaybının yaşandığıdır. Böylece buna göre nüfus gelişim hızına göre temel olarak iki bölge ayırt etmek mümkündür (Harita: 1). Harita da görülebileceği gibi nüfus artış hızları dikkate alınarak 5 ayrı grup belirlenebilir (DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri).

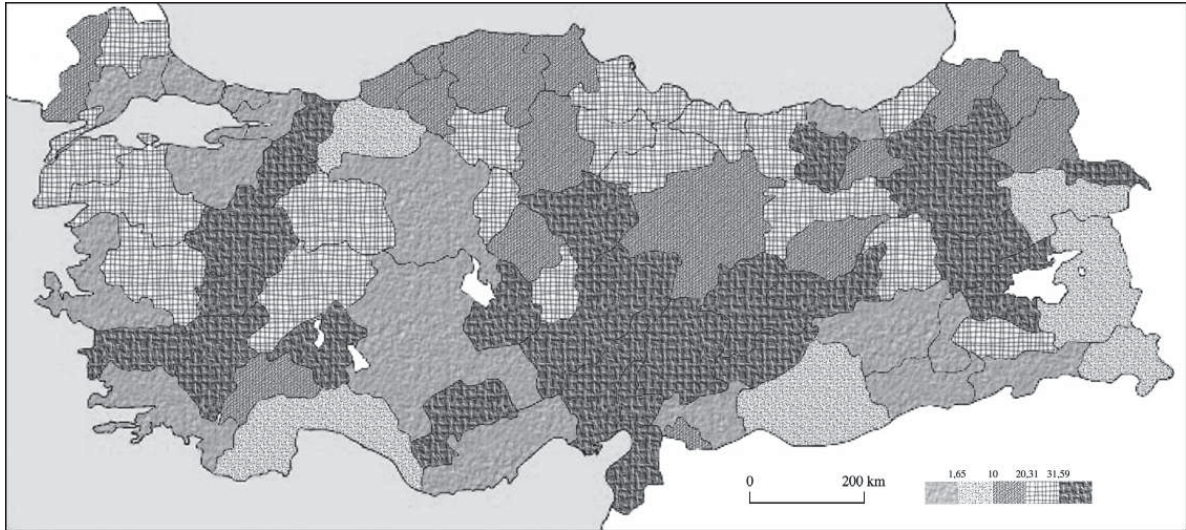
Birinci grupta yer alan iller (- ‰ 35,58- 0,74): Tunceli, Ardahan, Sinop, Kilis, Kastamonu, Bartın, Artvin, Bayburt, Kars, Karabük, Zonguldak, Çorum, Sivas, Kırşehir, Edirne, Burdur

İkinci grupta yer alan iller (‰ 1,65-9,96): Amasya, Bingöl, Bolu, Samsun, Giresun, Rize Erzincan, Kırklareli, Nevşehir, Ordu, Çanakkale, Siirt, Çankırı, Manisa, Kırıkkale, Afyon, Eskişehir, Balıkesir

Üçüncü grupta yer alan iller (‰ 10,00- 19,98): Erzurum, Bilecik, Sakarya, Gümüşhane, Uşak, Kahramanmaraş, Kayseri, Hatay, Karaman, Denizli, Kütahya, Elazığ, Düzce, Tokat, Aydın, Niğde, Bitlis, Yozgat, Isparta, Iğdır, Adana, Osmaniye, Aksaray, Muş, Ağrı, Malatya, Adıyaman

Dördüncü grupta yer alan iller (‰ 20,31-29,86): Trabzon, Ankara, Diyarbakır, Yalova, Konya, İzmir, Mardin, Muğla, Gaziantep, İçel, Kocaeli, Batman, Tekirdağ, Bursa, Şırnak

Beşinci grupta yer alan iller (‰ 31,59-41,79): Hakkari, Van, İstanbul, Şanlıurfa, Antalya

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2005, Ankara.

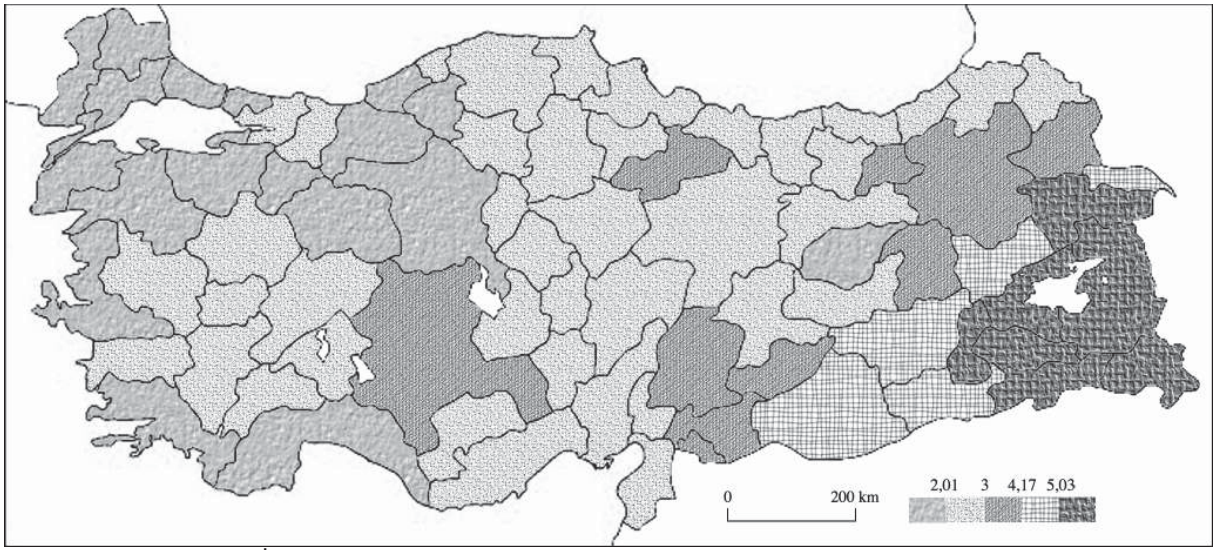
Harita 1. Türkiye'de Nüfus Artış Hızlarının Dağılışı 1990-2000.

Türkiye'nin nüfus artış hızı değerleri iller düzeyinde incelendiğinde ülkemizde 81 ilden 66'sının nüfusunun arttığını geri kalan 15 ilin nüfuslarında azalmanın varlığı belirtilebilir. Nüfusu azalan iller Artvin, Çorum, Edirne, Kars, Kastamonu, Kırşehir, Sinop, Sivas, Tunceli, Zonguldak, Bayburt, Bartın, Ardahan, Karabük ve Kilis'tir. 1990-2000 arasında Antalya (‰ 41,8), Şanlıurfa (‰ 36,6) ve İstanbul (‰ 33,1) illerinde nüfus artış hızı en yüksek olan illerdir. Nüfusları azalan illerden başka bir deyişle nüfus artış hızları en düşük olan ilk üç il Tunceli (‰ -35,6), Ardahan (‰ -20,2) ve Sinop (‰ -16,2)'tur. Yine aynı dönemde 25 ilin nüfus artış hızı ülke ortalamasının üzerinde, 56 ilin nüfus artış hızı ise ülke ortalamasının altında artış hızına sahip olmuştur.

Ülkemizin batı ve orta kesimlerinde yer alan illerde nüfus artışı doğurganlık yanında göçlerin de etkisiyle artış gösterirken (Örneğin, İstanbul, Ankara, Samsun, Zonguldak, Adana, Eskişehir vb), doğu ve güneydoğu illerindeki nüfus artışı yüksek doğurganlıkla olmuştur. Karadeniz kıyısı, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin bazı illerinde yüksek doğurganlığa rağmen nüfus ya azalmaktadır; ya da çok az artmaktadır. Yani yüksek doğurganlıkla nüfus artış hızı fazla olması gerekirken, diğer illere yapılan göçler artış hızını düşürmekte hatta nüfusun azalmasına bile neden olmaktadır.

Türkiye’de Doğurganlığın Dağılışı

Ülkemizde doğurganlık oranları yıllara göre önemli değişiklikler göstermiştir. Türkiye’nin nüfus gelişiminde en belirleyici faktör olan doğurganlık oranları bakımından ülkemizde belirgin tezatlar dikkati çekmektedir. Halen ülkemizin bazı kesimlerinde çok yüksek doğurganlık oranları tespit edilirken bazı kesimlerde doğurganlık oranları ülke ortalamasının altındadır.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2005, Ankara.

Harita 2. Türkiye’de Doğurganlık Hızının Dağılışı

2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre ülkemizde toplam doğurganlık hızı 2,5 olup; doğurganlık hızı genel olarak batıdan doğuya doğru artış gösterir. Doğurganlık hızı iller bazında değerlendirildiğinde illerin çoğunluğunda ülke ortalamasının üzerinde değerler tespit edilmiştir.

İllerin doğurganlık durumları incelendiğinde başlıca 4 grup belirlenebilir. Bunlar;

Birinci grupta yer alan iller (1,66-1,99): Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Eskişehir, İzmir, Tekirdağ, Ankara, Tunceli, Antalya, Bolu, Zonguldak, Yalova, Muğla, Balıkesir, İstanbul, Bilecik, Bursa, Karabük

İkinci grupta yer alan iller (2,01-2,98): Rize, Isparta, Trabzon, Bartın, Aydın, Burdur, Kocaeli, Manisa, Kastamonu, Uşak, Düzce, Denizli, Kütahya, Sakarya, Artvin, Çankırı, Giresun, Amasya, İçel, Kırıkkale, Kırşehir, Sinop, Elazığ, Erzincan, Nevşehir, Samsun, Malatya, Kayseri, Çorum, Adana, Sivas, Karaman, Ordu, Afyon, Yozgat, Aksaray, Gümüşhane, Ardahan, Osmaniye, Hatay, Niğde

Üçüncü grupta yer alan iller (3-3,83): Konya, Tokat, Bayburt Erzurum, Kahramanmaraş, Kilis, Bingöl, Adıyaman, Kars, Gaziantep

Dördüncü grupta yer alan iller (4,17-4,98): Iğdır, Muş, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin

Beşinci grupta yer alan iller (6-7,06): Van, Siirt, Hakkari, Şırnak

Toplam doğurganlık hızının en yüksek olduğu iller 7,1 ile Şırnak, 6,7 ile Hakkari, 6,1 ile Siirt ve 6 ile Van’dır. Bu illerde doğurganlık hızının yüksek olması eğitim seviyesinin düşük olması, çocuğun aile ve toplum içindeki yeri ile ilgilidir. Toplam doğurganlık hızının en düşük olduğu iller ise 1,7 ile Edirne, Çanakkale, Kırklareli, ve Eskişehir; 1,8 ile İzmir

ve Tekirdağ gibi genel olarak ülkenin batı kesiminde yer alan iller olduğu anlaşılır. Bu illerde doğurganlığın düşük olmasının temel nedenleri eğitim seviyesi yanında; kadınının iş hayatına katılarak sosyal statüsündeki değişiklikler yanında, çocuğun aile içindeki yeriyle ilgilidir.

4.Türkiye’de Ölümlerin Nüfus Gelişimine Etkileri

Nüfus artışını belirleyen faktörlerden birisi de ölüm oranlarıdır. Doğum oranları genellikle eğitim durumu ile ilgili iken ölüm oranları daha çok anne ve çocuk sağlığı ile ilgilidir. Ülkemizde geçmiş yıllara oranla ölüm oranlarında belirgin düşüşler kaydedilmiştir. Bu durum ortalama ömür değerinin yükselmesine neden olmuştur. Ölüm oranlarının düşmesi yaşlı nüfus oranının artmasına neden olmakta ve bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Ölüm oranlarının düşmesinde sağlık koşullarındaki iyileşmeler ve özellikle aşılama kampanyaları başta olmak üzere; ana çocuk sağlığı alanındaki çeşitli çalışmaların önemli etkileri olmuştur.

Ölüm oranlarıyla ilgili yapılan en önemli değerlendirmelerden biri de bebek ölüm oranlarıdır. Türkiye genelinde bebek ölüm hızı ‰ 43’tür (DİE, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 2004). Bebek ölüm hızları değerlendirildiğinde ülkenin batısından doğusuna doğru arttığı gözlenmektedir. Bu durumun temel nedeni illere göre sağlık koşullarındaki farklılıktır. Bebek ölüm hızı en yüksek olan il ‰ 77 ile Ardahan’dır. Ayrıca Kars ve Erzurum (‰ 65), Siirt (‰ 63), Van ve Bingöl (‰ 60) illerinde de yüksek bebek ölüm hızları tespit edilmiştir. Söz konusu bu illerde yüksek bebek ölüm hızlarına rağmen nüfus artışının da fazla olması doğurganlık değerlerinin çok yüksek olmasıyla açıklanabilir.

5.Türkiye’de Göçlerin Nüfus Gelişimine Etkisi

Bir ülkedeki nüfus gelişiminde doğumlar ve ölümlerden yanında özellikle farklı nüfus yoğunluk alanlarının oluşumunda göçler etkili olmaktadır. Ülkemizde cumhuriyetin ilanından itibaren çok hızlı bir göç hareketi yaşanmaktadır. Geçmişten bugüne çok çeşitli nedenlerle göçler yaşanmakla birlikte ülkemizdeki göçlerin asıl nedeni kırsal kesimdeki aşırı nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik sorunlardır. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren oldukça hızlanan göç hareketi 1980’li yıllardan itibaren farklı bir boyut kazanmıştır. Ülkemizdeki göçler değerlendirildiğinde daha çok doğudan batıya ve iç kesimlerden kıyı kesimlere doğrudur. Yıllara göre az çok değişmekle birlikte İstanbul, İzmir, Ankara, İzmit, Bursa ve Mersin gibi iller genellikle göç almakta; Kars, Ağrı, Van, Şanlıurfa ve Mardin illeri başta olmak üzere ülkenin genel olarak doğu yarısında yer alan iller göç vermektedir.

Türkiye’de 1975-2000 yılları arasındaki göçler değerlendirildiğinde en fazla göç alan ilk üç il sırasıyla İstanbul, Ankara, ve İzmir’dir. Diğer yandan yine aynı dönemde iller arası göç eden nüfusun yaklaşık beşte biri İstanbul’a göç etmiştir (DİE, Göç İstatistikleri, 2005).

Türkiye’de 1995-2000 döneminde toplam 6 692 263 kişi göç etmiştir. Başka bir deyişle bu dönemde her yüz kişiden 11’i yerleşim birimleri arasında yer değiştirmiştir. Aynı dönemde 23 il göç nedeniyle nüfus artarken geri kalan illerde nüfus azalmaktadır. Net göç hızı dikkate alındığında en fazla göç alan ilk üç il Tekirdağ, Muğla ve Antalya’dır. Net göç hızına göre en fazla göç veren üç ilk ise sırasıyla Ardahan, Bartın ve Sinop illeridir. 1995-2000 arası dönemde yapılan göçlerde 1999 yılında meydana gelen depremler, kamulaştırma çalışmaları, kırsal kesimdeki doğurganlık hızının fazlalığı, doğu ve güneydoğuda yaşanan terör olayları ile sınırlarda yer alan illerimizdeki sınır ticareti gibi faktörler etkili olmaktadır.

7.Türkiye’nin AB üyeliği Süreci ve Gelecekte Türkiye Nüfusu

Bir çok özelliği yanında artması mı artmaması mı yada artışının ne düzeyde olması gerektiği gibi konular sürekli olarak tartışılmaktadır. Türkiye’nin AB üyeliği sürecinin bütün yönleriyle tartışıldığı şu günlerde Türkiye nüfusu önemli konulardan biridir. Türkiye nüfusunun AB’ye üyelik süreci ve üye olması durumunda birliğin nüfus yapısına önemli etkileri olacağı muhakkaktır. Burada konunun başlıca iki boyutu vardır. Bunlardan birisi Türkiye’nin sahip olduğu nüfus özellikleriyle AB ülkelerinden farklı bir durumda olması ve

bu haliyle AB üye olması durumunda birliğin nüfus yapısını etkileyeceğidir. İkincisi ise AB ülkeleri açısından ülkemiz nüfusunun oluşturduğu potansiyel işgücü ve pazardır. AB ülkeleri Türkiye nüfusuna bir yandan karşılaşılabilecek olası sorunlar (Türkiye’den AB ülkelerine göçler ve çeşitli uyum sorunları) açısından diğer yandan da yukarıda belirtilen ikinci nokta açısından ele almaktadır. AB üyeliği sürecinde ülkemizin yaşadığı çeşitli sorunlar bulunmakla birlikte bu çalışmanın kapsamı dışında olduğu için burada sadece AB ülkeleri ile Türkiye’nin nüfus özellikleriyle ilgili bazı örnekler vermekle yetinilecektir.

Türkiye nüfusu yaş, cinsiyet, doğurganlık, ölüm oranları ve nüfus artışı gibi hususlar bakımından AB ülkelerinden oldukça farklı özelliklere sahiptir. Örneğin nüfusun yaş yapısı bakımından değerlendirildiğinde oldukça ilginç değerler ile karşılaşılır.

Nüfus yaş grupları bakımından çeşitli şekillerde gruplandırılabilir. Bunlardan birisi 0-14, 15-64 ve 65+ gibi geniş aralıklı gruplamadır. Bu değerler bakımından AB ülkeleri ve Türkiye karşılaştırıldığında AB ülkelerinin 0-14 yaş grubu nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte ortalama % 15-20 civarındadır. Türkiye’de aynı yaş grubu nüfusun oranı yaklaşık % 31’dir. 15-64 yaş grubu değerleri birbirine yakın değerlere sahiptir. Çünkü AB ülkelerinin bu yaş grubu oranları % 66-68 arasında değişirken ülkemizde de bu yaş grubu oranı % 66’dır. Asıl farklılık yaşlı nüfus olarak kabul edilen dilimde görülmektedir. Çünkü AB ülkelerinde 65 ve üzeri nüfus oranı % 15’ler civarında iken Türkiye’de bu değer sadece % 5’kadardır. Verilerden de anlaşılacağı gibi AB ülkeleriyle Türkiye nüfus özellikleri bakımından oldukça farklılık gösterir. Sadece nüfusun yaş gruplarına göre dağılışında bile bu farklılık çok açık olarak görülmektedir. Bu yaş yapısının gelecek yıllarda hem AB ülkelerinde hem de Türkiye’de bir süre daha devam edeceği tahmin edilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi AB sürecinde ülkeler yeni bir bölge sınıflaması yapmışlardır. Bu bölge ayırımına göre Türkiye nüfus artışının dağılışı değerlendirildiğinde 27 bölge ve 4 temel grupta toplanmıştır.

Nüfus ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda belirtilen hususlardan birisi de gelecekte nüfusun çeşitli özellikleri bakımından nasıl bir görünüme sahip olacağıdır. Yukarıda ülkemiz nüfusunun yıllara göre gelişim seyri belirtilmişti. Bu gelişim seyri ve çeşitli araştırmalarda belirtilen tahminlerden yola çıkarak gelecek 15-20 yılda Türkiye nüfusunun artış hızının yavaşlayacağı belirtilebilir. Çünkü giderek ülkemizdeki şehirleşme hareketlerinin etkisiyle, büyük şehirlerdeki yaşam tarzının etkisi başta olmak üzere özellikle 1980’li yıllardan itibaren hızla gerçekleşen kadının iş hayatına daha çok katılması ve kadının sosyal statüsündeki değişiklikler ve nihayet eğitim seviyesindeki gelişmeler doğurganlık oranlarının azalmasına neden olacaktır. Aslında gelecek yıllarda sağlık koşullarındaki iyileşmeler ve ekonomik iyileşme gibi nedenlerle ölüm oranlarının da düşüş göstereceği ve ortalama ömür değerinin yükseleceği tahmin edilmektedir. Ancak nüfusun gelişmesinde esas etken doğum oranları olduğu için her ne kadar bazı illerimizde halen yüksek doğum oranlarının gelecek yıllarda biraz daha düşüş göstereceği beklenmektedir.

8.Sonuç

Türkiye’de nüfus sürekli olarak artış göstermiş olmasına karşın yıllara ve bölgelere göre farklı şekilde olmuştur. Nüfus gelişiminde bölgeler ayırt edilebilir. Zaman içinde nüfus artış hızının farklı olmasında çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bu nedenlere bağlı olarak geçmiş yıllarda olduğu gibi gelecek yıllarda da farklı nüfus gelişim bölgeleri ayırt edilebilecektir. Ancak gelecek yıllarda eğer olağanüstü şartlar olmazsa nüfusun bugüne kadarki gelişim seyrinden hareketle önümüzdeki yıllarda nüfus artış hızında bir miktar daha düşüş beklenebilir.

Türkiye’nin genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olması birçok bakımdan avantajdır. Ancak nüfusun gelecek yıllarda alacağı yapısal özellikleri dikkate alınarak planlama yapılmalı ve nüfus artışının yol açacağı sorunlara önlem alınmalıdır. Aksi takdirde genç ve dinamik nüfus birçok sorunun kaynağı olabilir. Bu nedenle nüfusun sayısal fazlalığından çok nitelikli bir nüfus yapısının oluşturulması yönünde planlamaların yapılması zorunludur.

Türkiye’nin nüfus gelişimiyle ilgili olarak şu sonuçlar belirtilebilir.

Nüfus gelişiminde dönemler ayırt edilebilir.

Nüfus sürekli olarak artış göstermiştir.
Farklı alanların nüfus gelişimi farklı şekilde olmuştur.
Farklı alanların nüfus gelişim nedenleri farklıdır.
Batı kesimlerde nüfus artışının temel nedeni göçlerdir.
Doğuda kesimlerde nüfus artışının temel nedeni doğumlardır.
Nüfus gelişiminde bölgesel farklılıkların oluşmasında eğitim seviyesi, ekonomik durum gibi faktörler etkili olmaktadır.

Referanslar

- Devlet İstatistik Enstitüsü,2003, *2000 Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Göç İstatistikleri, 2005, Ankara.
- Kasarcı, R. 1996, "Türkiye'de Nüfusun Gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, Sayfa: 247-267, Ankara.
- DPT,2001, Nüfus, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara .
- Sandal, E.K.,-Karabulut, M.,-Gürbüz, M.,2003, "Türkiye'nin Ağırlıklı Nüfus Merkezleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 13-25, Ekim 2003, Ankara.
- Şahin, S.,-Karabağ, S., 2003 *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.
- Özçağlar, A., 2003, "Türkiye'de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 13-25, Ankara.
- Özgür, M., 1998, *Türkiye Nüfus Coğrafyası*, Ankara
- Yüceşahin, M., 1996, "Türkiye'de İllere Göre Cinsiyet Oranları", *Türkiye Coğrafyası Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, Sayfa: 267-290, Ankara.